סימן טז

עיקר וטפל

א

התוספות מעמידים את דין עיקר וטפל באכילת פת ומליח אחר פירות גינוסר

איתא במשנה בברכות (מד ע"א): "הביאו לפניו מליח תחילה ופת עמו, מברך על המליח ופוטר את הפת, שהפת טפלה לו. זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופוטר את הטפלה"[1], ע"כ. ובגמרא הקשו: "ומי איכא מידי דהוי מליח עיקר ופת טפלה?" ותירצו: "אמר רב אחא בריה דרב עוירא: באוכלי פירות גינוסר שנו". ופירשו התוס' (ד"ה באוכלי) וז"ל: "שהמליח עיקר, שהוא בא להשיב הלב שנחלש מפני מתיקות הפירות, והפת שלאחריו טפל ואינו בא אלא בשביל המליח". ומבואר, שבתחילה אכלו את פירות גינוסר ואחר כך את המליח ואחר כך את הפת. ואכילת המליח נועדה למתן את השפעת מתיקותם היתרה של הפירות, ואכילת הפת נועדה למתן את השפעת מליחותו היתרה של המליח.

הרמב"ם מפרש כתוספות בשינויים קלים

ומעין זה כתב הרמב"ם (פיהמ"ש שם) וז"ל: "ואין דברי משנה זו אלא בשומרי גנות שאוכלין הפירות רבות הנופת, ולכן משתמשים בציר כדי להסיר אותם העודפים הדביקים המתקבצים במעיהם. ואינם יכולים לאכול ציר לבדו אלא אוכלים אותו עם הפת, ואין המטרה אכילת הפת, ולפיכך נעשית כאן הפת טפלה והמליח עיקר", עכ"ל. ומבואר מדבריו מעין פירוש התוספות; אלא שבעוד

1. נראה שהכלל שמוסיפה המשנה בסוף דבריה בא להוסיף על הדין שנאמר ברישא. לגבי מליח ופת ברור שחל דין עיקר וטפל, שהרי אין אפשרות לאכול את המליח ללא הפת, פן תבער הבעירה בגרונו ובלשונו. אבל במציאות של זית וצנון, הזית אמנם טפל לצנון, אבל אין זו טפלות ברמה כה גבוהה, שהרי אפשר לאכול את הצנון בלי הזית. ולכן היה צד לומר שרק במקרה המיוחד של מליח ופת, מברך על המליח ופוטר את הפת, וקמ"ל המשנה שזהו כלל הכולל כל מקרה של עיקר וטפל.

שהתוספות הסבירו את הצורך באכילת המליח מצד טעם המתיקות היתרה, הסביר הרמב"ם את הצורך מצד הסרת העודפים הדביקים המתקבצים במעיים. ובמקום לתלות את המעליותא שבמליח בטעמו המלוח, תלה הרמב"ם את הדבר בציר שבו.

קושיית התוספות ותירוציהם

אלא שעל כך כתבו התוספות: "וא"ת פירות הוי עיקר ומליח טפל, ולבריך על הפירות ולפטר כולהו. וי"ל דמיירי שלא אכל הפירות באותו מעמד. אי נמי, בשעה שאכל פירות גינוסר לא היה שם עדיין מליח ופת, דלא היה יודע שיחלש לבו מחמת המתיקות", עכ"ל. ומבואר לפי תירוצם הראשון, שדין עיקר וטפל אמור דוקא כשהעיקר נאכל באותו מעמד עם הטפל. אבל אם יש שינוי מקום או הפסק משמעותי אחר - לא נפטר הטפל בברכת העיקר, ויש לברך על הטפל ברכה בפני עצמה. והשתא דאתינן להכי נפטרת הפת בברכת המליח, דהשתא המליח חוזר להיות עיקר והפת נהיית טפלה אליו. ולפי התירוץ השני חל הפטור של עיקר וטפל דוקא כשהטפל מונח בשעה שהוא אוכל את העיקר. ובנידון דאוכלי פירות גינוסר כיון שהאדם לא ידע שיחלש לבו מחמת המתיקות הוא לא הניח את המליח לפניו, ולכן לא חל הפטור.

הרמב"ם הרוויח את קושיית התוספות

ונראה שהרמב"ם רצה להימלט מקושיית התוספות, מבלי להיכנס לאוקימתות שאליהן נכנסו הם. ולכן הוא הסביר שאכילת המליח לא נועדה להשיב את הלב שנחלש מפני מתיקות הפירות, שהוא דבר הזוקק אכילת מליח באופן מיידי, אלא הצורך הוא לסלק את העודפים הדביקים וכו', וצורך זה אינו מכריח אכילת מליח מיידית. ומה שאין כן אכילת הפת, שצריכה להיעשות יחד עם אכילת המליח, כיון שהמליח מזיק ללשונו ולגרונו.

קושיות על פירושי התוספות והרמב"ם

ואולם לכאורה קשות על פירושם כמה קושיות. ראשית, מציאות זו שאוכלים פת לאחר שאוכלים מליח, איננה תלויה כלל באכילת פירות גינוסר, שהרי כל מי שרוצה לאכול מליח צריך לאכול פת לאחר מכן. ואם הוא אינו צריך לכך, מדוע

אוכלי פירות גינוסר צריכים לכך. ואם כן מדוע הגמרא הוצרכה להעמיד את המקרה דוקא באוכלי פירות גינוסר. שנית, אם הגמרא לא ידעה בתחילת הסוגיה שיתכן לאכול פת כדי למתן את מליחות המליח, ומשום כך הקשתה כיצד יתכן שהפת תהיה טפלה למליח - כיצד היא הבינה זאת כשתירצה "באוכלי פירות גינוסר שנו". ממה נפשך: אם היא ידעה שלאחר שאוכלים מליח יש צורך לאכול פת - מה היתה קושייתה, ואם היא לא ידעה זאת - כיצד הבינה זאת בשלב התירוץ, כשהעמידה באוכלי פירות גינוסר, דלכאורה ההעמדה באוכלי פירות גינוסר אינה מלמדת כשלעצמה על הצורך באכילת פת אחרי מליח. ועל התוספות יש להקשות עוד קושיה שלישית, דאוקימתא זו שהפירות לא נאכלו באותו מעמד חסרה מן הספר מאד. וכן האוקימתא שלא היה שם עדיין מליח, כיון שהאדם לא ידע שיחלש לבו, גם היא חסרה מאד מן הספר. והקושיות הקודמות מתחזקות משום כך ביתר שאת; דאלמלא האוקימתות הללו היה ניתן לומר בדוחק שזו היתה המציאות הידועה באוכלי פירות גינוסר, ולכן לא אמרה הגמרא להדיא שאחרי פירות גינוסר אוכלים מליח ואחריו פת. אבל השתא דאתינן להכי שמציאות זו אינה המציאות הרגילה באוכלי פירות גינוסר, ויש בכך אוקימתא מיוחדת, ודאי שלא ניתן לומר כך. ורביעית, מוזר הדבר שכדי למתן את המתיקות צריך לאכול מליח בכמות כזו ובאופן כזה שמצריך אחר כך פת למיתון המליחות; דלכאורה אם אכילת המליח נעשית אך ורק כדי למתן את מתיקות הפרי - יש לאכול מליח בכמות שמצד אחד תמתן את המתיקות ומצד שני לא תהיה כה גדולה עד שתצריך פת למתן אותה עצמה.

הסבר תלמידי ר' יונה והקושי שבו

ותלמידי רבנו יונה (לב ע"א ד"ה גמ') כתבו וז"ל: "באוכלי פירות גינוסר שנינו. פי' פירות גינוסר הם מתוקים ביותר ואינם נאכלים אלא עם מלח הרבה; מפני שהמלח לא יזיק להם (ו)אוכלים אותם עם הפת. ונמצא שהפת טפילה אל הפירות ולפיכך מברך על הפירות ופוטר את הפת", עכ"ל. ונראה שגם הם באו ליישב את קושיית התוספות, ולא היה ניחא להו בתירוציהם, ולפיכך הם פירשו שבאמת הטפֵלות של הפת איננה למליח אלא לפירות עצמם. אלא שלפי זה קשה טובא מלשון המשנה, דבמשנה מבואר שהפת טפלה למליח, ואילו לפי הסברם יוצא שהפת טפלה לפירות. ולא משמע כלל שהגמרא באה לשנות את דין המשנה, אלא נראה שהגמרא באה רק להעמיד את דין המשנה באוקימתא.

ב

הרמב"ם הדגיש שיש צורך לאכול את העיקר שהפת טפלה לו

והרמב"ם במשנה תורה (הל' ברכות פ"ג ה"ז) הביא דין זה בזה"ל: "כיצד היא הטפלה שאינה מעורבת? הרי שצרך לאכול דג מליח, ואכל הפת עמו כדי שלא יזיק המליח גרונו ולשונו - מברך על המליח ופוטר את הפת, מפני שהפת טפלה לו, וכן כל כיוצא בזה", עכ"ל. ולא הזכיר הרמב"ם את אכילת פירות גינוסר, אבל נרמז הדבר בלשון: "הרי שצרך לאכול דג מליח", דהיינו כגון שהוא אכל פירות גינוסר ועתה הוא צריך לאכול מליח כדי להסיר את העודפים הדביקים שבמעיו. אמנם לא ברור מדוע נדרש התנאי הזה. וצריך לומר שסתם כך אין דרך לאכול מליח, כיון שהוא מזיק את הגרון והלשון (אע"פ שניתן לבטל זאת על ידי אכילת פת), ולכן נדרש התנאי שהוא יהיה צריך לכך. אלא שלא מובן מאי אכפת לן שאין דרך לאכול מליח; הרי אף האוכל דבר שלא כדרך אכילתו, מברך עליו שהכל, אם יש לו הנאה באכילתו. וכיון שבנידון דידן הוא נהנה באכילתו, היה צריך לברך שהכל, אף אם לא היה צריך לאכילה זו.

והיה מקום לומר שהרמב"ם הבין, שכדי שפת תיחשב טפלה למאכל אחר, יש צורך שאכילת מאכל זה תהיה נצרכת, ולא תהיה זו אכילה בעלמא. ולכן הוא הדגיש שהיה צורך לאכול דג מליח. אלא שבשום מקום אחר ברמב"ם לא מוזכר הדין של עיקר וטפל, ועל כרחנו כאן הוא המקור לכל המקרים של דין זה. ובסוגיה דצנון וזיתים (מא ע"א) לא מצינו תנאי שאכילת הצנון צריכה להיות נצרכת מסיבה כלשהי, ובפשטות נראה שבכל מקרה שבו הצנון הוא עיקר הסיבה לאכילה, והזיתים אינם אלא לאיזון אכילת הצנון, חל דין עיקר וטפל. ואם כאן הוא המקור לדין עיקר וטפל הכללי, לא יתכן שדין זה יוגבל בתנאי הזה, כשבכל שאר המקרים לא קיים אותו תנאי.

ואולם יתכן שאפשר לומר, שהדין האמור הוא חידוש מיוחד בטפלה שאינה מעורבת. ובכך חלוק דין טפלה מעורבת מטפלה שאינה מעורבת: שבטפלה מעורבת אין הכרח שיהיה לו צורך מיוחד בעיקר, אלא מספיק עצם העובדה שהאחד הוא עיקר והשני טפל כדי שהטפל ייפטר. אבל כשהמאכלים אינם מעורבים, הבלבדיות של העיקר אינה כה ברורה מאליה, ובמקרה כזה יש צורך באותה נחיצות של העיקר, שמכוחה מחוזק מעמדו היחסי לטפל.

בטור ובשו"ע לא הוזכר עניין אוכלי פירות גינוסר

ובאמת בטור ובשו"ע לא הוזכר כבר כלל כל עניין אוכלי פירות גינוסר. ובפשטות נראה שבאמת הם לא ראו צורך באוקימתא זו, כיון שגם בלעדיה ישנה מציאות שהפת תיאכל כטפלה למליח, וכגון שאין הוא יכול לאוכלו לבדו מחשש שמליחותו היתרה תזיק לגרונו ולשונו. אלא שהקושיה בעינה עומדת: מדוע הגמרא עצמה הוצרכה להגיע להיכי תימצי זה, ומעיקרא מאי קא סברה הגמרא ולבסוף מאי קא סברה.

ג

הבעיה בפירוש רש"י

והנה, רש"י (ד"ה פירות גינוסר) כתב וז"ל: "פירות ארץ ים כנרת חשובים מן הפת". ולכאורה תמוה מדוע כתב שפירות אלו חשובים מן הפת, דהא לפי התוספות והרמב"ם הטפלות של הפת היא למליח ולא לפירות הגינוסר. וגם לפי תר"י, סוף סוף דין עיקר וטפל לכאורה אינו תלוי בכך שהעיקר יהיה חשוב יותר מן הטפל; וכמו שמצינו (מא ע"א) שהזית טפל לצנון, אע"פ שהזית ודאי חשוב יותר מהצנון, שהרי הוא פרי העץ ומשבעת המינים. ויעוין ברש"ש שכתב שלדעת רש"י פירות גינוסר הם הם המליח של המשנה, והרא"ה (ד"ה מתני') כתב זאת בדעת עצמו. ולכאורה הדברים תמוהים ביותר, דהא אין לך דבר מתוק יותר מפירות גינוסר. ובמגילה (ו ע"א) איתא: "כינרת זו גינוסר, ולמה נקרא שמה כינרת? דמתיקי פירא כקלא דכינרי". ומתיקותם היתרה היא זו שגרמה לכל אותם אמוראים להימשך כל כך באכילתם[2]. ורש"י עצמו כותב (עירובין ל ע"א ד"ה גינוסר): "ארץ ים כינרת ופירותיה מתוקין", עכ"ל; הרי שהפירות מתייחדים ומוגדרים כפירות מתוקים דוקא. ויותר מזה מבואר בדבריו (פסחים ח ע"ב ד"ה פירות גינוסר): "פירות גינוסר. מתוקין מאד כדאמרינן בברכות", עכ"ל, וכוונתו ודאי לסוגיה שלנו. ומבואר מדברים אלו שהפירות הללו מוגדרים כמתוקים, ואם כן דוחק עצום הוא לומר שהם מוגדרים דוקא כמליח, שדינו כמבושל מחמת רוב מליחותו. ומדוע

2. ומסתבר שהאמוראים אכלו כה הרבה ונמשכו כל כך באכילתם, רק כאשר רצו לנוח וליישב את לבם בתלמודם. ונראה שהיתה בכך גם חשיבות גדולה להראות את מעלתה של ארץ ישראל, עד היכן מתיקות פירותיה מגיעה.

שימלחו את הפירות כל כך ויפגעו במתנת ה' שבירך את האדמה הטובה במתיקות גדולה של הפירות. ורק אם נאמר שהמלח בא למתן במעט את המתיקות אפשר להבין שלא פוגעים במתיקות אלא רק ממתנים אותה, אבל אז נראה פשוט שלא שייך לומר על הדבר שהוא מליח.

רש"י פירש את הסוגיה בדרך אחרת והרויח את כל הקשיים

ונראה שרש"י הבין את קושיית הגמרא בדרך שונה משאר הראשונים. הגמרא הבינה בקושיה שהפת חשובה כל כך עד שלא יתכן שהיא תהיה טפלה למשהו. ואף אם הוא אוכל את הפת כדי למתן את מליחות המליח, סוף סוף מפאת חשיבותה הוא בודאי מייחס לה ערך עצמי, ואין הוא רואה אותה כטפלה בלבד. ועל כך תירצה הגמרא שמדובר על אוכלי פירות גינוסר, ופירות אלו חשובים מן הפת, ואצל אוכלי פירות אלו הפת אינה נחשבת כמו שהיא נחשבת בשאר המקומות. ולכן הם עשויים לראות את הפת כטפלה ממש למליח, מה שלא מתאפשר לאנשי שאר המקומות. ולפי זה מובנת המשנה כפשוטה ממש, שהוא אוכל מליח ופת, ובאותה אכילה אין הוא אוכל פירות גינוסר, ואין צורך להגיע לאוקימתות של התוספות. וגם מובן מהי החשיבות המיוחדת של אכילת פירות גינוסר, דבאמת בלעדיה לא היה מתקיים הדין. וגם מיושב יותר מדוע אמרה הגמרא: "באוכלי פירות גינוסר שנו", ולא אמרה "כגון שאכל פירות גינוסר"; דבאמת לא מדובר על היכי תימצי מיוחד שבו נאכלו פירות גינוסר, אלא מדובר על מציאות קבועה השייכת לאוכלי פירות גינוסר, שאצלם משתנה חשיבותה היחסית של הפת, וכנ"ל. ויוצא לפי רש"י שהכלל האמור במשנה שכל שהוא עיקר ועמו טפלה וכו' אמור ברוב המאכלים ובכל המקומות, אבל הדוגמה המסוימת של פת טפלה, אינה מתקיימת בפועל אלא באוכלי פירות גינוסר.

בירושלמי נראה שהסכימו לעיקרון הנובע מפירוש רש"י

וכאותו עיקרון, אף שאין התאמה לדינא, נראה שהבינו בירושלמי. איתא שם (פ"ו ה"ז): "רבי שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן: מתנייתא עד שלא למדו סעודת מלכים, ובמקום שעושים את המליח עיקר. אבל במקום שאין עושין את המליח עיקר לא בדא. ר' ירמיה בשם רב: פיתא ופרור, אומר על הפירור במקום שעושין את הפירור עיקר, אבל במקום שאין עושין את הפירור עיקר לא בדא. ר' סימון בשם ר' שמעון בן לקיש: שקיזמי ופיתא, אומר על השקיזמי במקום שעושין את

השקיזמי עיקר, אבל במקום שאין עושין את השקיזמי עיקר לא בדא". ומבואר, שבסתמא דמילתא באמת המליח אינו נחשב עיקר, אבל יש להעמיד את המשנה במקום כזה שעושין בו את המליח עיקר. והדברים הללו נכונים גם ביחס למאכלים אחרים. ונראה שלפי רש"י ישנה התאמה עקרונית בין הבבלי לירושלמי בתפיסה שהולכים אחר החשיבות שבאותו מקום (אף שאין התאמה גמורה לדינא), ואוכלי פירות גינוסר הם דוגמה למקום שאצלם הפת אינה חשובה כולי האי, ויתכן אצלם שהמליח יהיה עיקר והפת תהיה טפלה לו.

ביאור שיטת רש"י לפי המאירי

והמאירי (על המשנה) כתב: "ובגמרא פירשוה גם כן באוכלי פירות גינוסר, ופירשו בו גדולי הרבנים מפני שהם חשובים יותר מן הפת ונעשין עיקר סעודה", עכ"ל. ונראה שהבין בדעת רש"י, שהגמרא הבינה בקושיה שלא יתכן שהפת תהיה טפלה כיון שהיא עיקר הסעודה, ולא יתכן שעיקר הסעודה יהיה טפל לדברים הבאים בתוך הסעודה. אולם בתירוץ הבינה הגמרא שהם אוכלים פירות גינוסר, ופירות אלו מהוים את עיקר הסעודה, וממילא כבר לא קיימת בפת המעלה של עיקר הסעודה, ושפיר חוזר הכלל הרגיל של עיקר וטפל.

ד

הצעה נוספת לביאור הסוגיה

ובשולי הדברים אולי יש להוסיף הבנה אחרת. אולי יש לומר שהמציאות שבה יש הכרח לאכול פת כדי למתן את השפעת מליחותו של המליח, שייכת רק באנשים הרגילים לאכול פירות מתוקים; דלאותם אנשים קשה באמת לאכול דברים מלוחים, ועליהם למתן את המליחות בפת. אבל סתם אינשי אולי לא זקוקים לזה. ובקושיה לא הבינה הגמרא מדוע כשהוא אוכל מליח ופת עמו, יש לראות את הפת כטפלה, דסתם כך כשאוכלים פת ומליח, הפת משמשת בעיקר לסעוד ולהשביע. ועל כך תירצה שמדובר על אוכלי פירות גינוסר, שהם רגילים לאכול פירות מתוקים, ואצלם משמשת הפת בעיקר למיתון המליחות ולא לשביעה. ולפי זה מרויחים את כל היתרונות שבפירוש רש"י, ובנוסף לכך לא נצרכים להניח שמפאת חשיבות הפת אין אפשרות שהיא תהיה טפלה.